

Lavabo – en senmiddelalderlig vandkedel

Af Jan Kock

Mellem altersølvet i Budolfi kirke i Aalborg står en støbt messingkedel, som længe ikke har haft nogen funktion og derfor har fået lov til at gemme sig i al ubemærkethed bag panserboksens vægge (fig. 1) (1). Kedlen synes støbt i messing, selv om dette dog først sikkert kan fastslås ved en metalanalyse. Korpus har en lidt fladtrykt kugleform og er forsynet med to modstillede tude i form af stiliserede dyrehoveder. Randen svajer kraftigt ud, øverst sidder to hankefæster udformet som skarpt skårne menneskeansigter.

Hanken er smedet af jern. Øverst er den flad og forsynet med et hul, hvori der engang har siddet en lodret stang eller kæde til ophængning af kedlen. Hanken er givetvis skiftet ud, den oprindelige har sikkert været støbt. Muligvis er låget heller ikke oprindeligt, da det indvendig støttes af en løs messingring.

Kedlen er et såkaldt lavatorium, eller på godt dansk en vandkedel beregnet til at hænge fyldt med vand over et vaskefad, altid klar til brug.

Denne type kedel var ret almindelig i 14-1500-årene i store dele af Nordvesteuropa og findes da også gengivet på flere flamske malerier fra 1400-årene (2).

Ofte er kedlen anbragt i en smukt udformet vægniche på et centralt sted i rummet. Under kedlen står vandfadet, der kan være yderst forskelligt udformet. Ved siden af vægnichen kan der nøgternt og praktisk være anbragt en rigt udsmykket holder til et håndklæ-

de. Således er arrangementet da også gengivet på Flémalle-mesterens tavle fra 1400-årene (fig. 2) (3).

I kirkerne var der ved hver messe behov for en vandkedel i forbindelse med den rituelle håndvask og ved den rituelle fodvask skærtorsdag. De liturgiske foreskrifter nævner endog, at der i et sakristi bør være et lavabo med håndklæde, hvor præsten kan vaske sine hænder før og efter messen (4). Desuden vasker præsten symbolsk sine hænder, når messens højdepunkt – forvandlingen af brød og vin til Jesu legeme og blod – nærmer sig, mens han beder Davids 26. salme (5).

Her i landet findes der ikke eksempler på kedler, der er bevaret på deres rette plads i kirken. Går vi til det nordvesttyske område kendes der adskillige bevarede, og i Rhinområdets landsbykirker forekommer de i ret stort antal.

I tyske inventarielister fra slutningen af 1400-årene forekommer ordet »giesvässer« ofte, og det synes at dække over vore lavaboer, idet der ofte er tilføjet prædikaterne »hængende« og »med to tude« (6).

Med andre ord i senmiddelalderen og den gryende renæssance var det øjensynligt en modesag at have et lavabo i private huse. Det var et af de stykker indbo, der blev kostet noget på, flere af de kedelarrangementer, vi kender, er rigt udsmykket efter tidens smag.

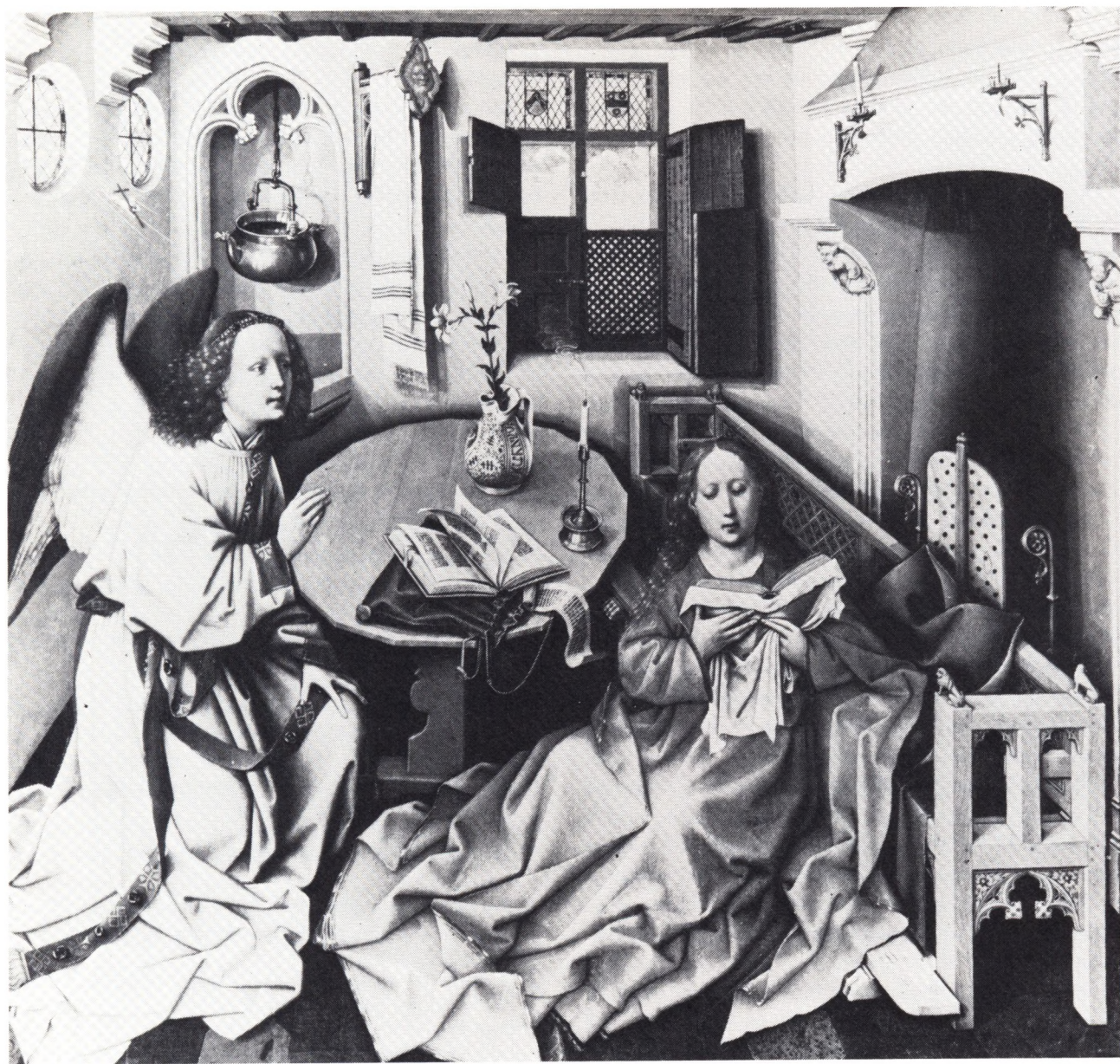
Et lavabo var en kostbar ting, som ikke alle havde

råd til at anskaffe sig. Men det forbavsende store antal, der er bevaret op til i dag på tysk område, viser klart, at de må have været endog ganske almindelige engang. Det er jo ellers fristende at smelte en sådan kedel om, når den først er umoderne, eller når der er metalmangel (7).

Fig. 1. Lavabo. Budolfi Kirke, Aalborg. Højde til rand 12 cm, mundingsdiameter 17 cm. Foto: Aalborg Historiske Museum 1980.

Fig. 2. Lavabo malet af Flémalle-mesteren i 1400-årene. Billedet viser en bebudelsesscene. Metropolitan Museum of Art. Efter Davies. ►

Kun få steder er det muligt at se et lavabo i funktion. I hansestaden Lübeck opførte Schiffergesellschaft i 1535 et nyt lavshus indrettet rigt og i tidens stil. Inventaret er forblevet ret uforstyrret, og endnu hænger der midt i lokalet et lavabo med tilhørende fad (8).

Andre steder hvor tysk kultur har gjort sig gældende kendes lavaboets brug langt op i tiden. Endnu i 1700-årene hang der et lavabo lige inden for døren på flere af købmandsgårdene på Bryggen i Bergen (9).

På flere måder synes lavatoriet at blive en afløser for akvamanilerne i løbet af sengotikken, sammen med den enklere vandspand, hvor vandet blot hældes ud over kanten.

De ældste kedler, der er påvist, kan henføres til midten af 1200-årene ud fra støbetechniske detaljer. Men først i 14-1500-årene bliver de almindelige (10).

I løbet af den periode kedlerne er almindelige i brug, er det en yderst begrænset formudvikling, der sker. Af og til kan korpus være forsynet med omløbende ornamentik og skriftbånd. Randen kan være fliget eller gennembrudt, og hanken er tit smukt profileret og udformet som et trepas. En sjælden gang har kedlen kun én tud. Normalt er det anvendte støbemateriale bronze eller messing. Enkelte eksemplarer i kobber og tin kendes dog.

Materialet er ikke undersøgt for støbemærker, så det er ikke muligt at sige noget sikkert om, hvor den enkelte kedel er fremstillet. En meget stor del må dog komme fra de gamle bronzestøbeegne i Niedersachsen og Niederrhein. Også de nordtyske hansebyers støbemestre må have været produktive inden for denne artikel.

Det er muligt, at der også i 14-1500-årene er støbt lavaboer her i Norden. Der er dog bevaret ret få. I Danmark når tallet vel ikke meget over ti. National-

museets 2. afd. rummer otte eksempler, hvoraf to har gennembrudt rand, og tre er forsynet med omløbende skriftbånd.

Alle er indkommet til museet i forrige århundrede, og dermed er oplysningerne om oprindelse ret sparsomme. Med lidt god vilje kan man sige, at tre af disse har været anbragt i kirker, de øvrige vides der intet positivt om.

Ud fra dette materiale er det svært at sige noget om, hvor almindelige sådanne kedler har været indenfor kirken og i det verdslige liv her i Danmark. Blot kan det konstateres, at den tyske skik med anvendelse af lavaboer også har fundet en vis udbredelse her i landet.

Noter

1. En tak til menighedsrådet ved Budolfi Kirke for tilladelsen til at omtale lavatoriet.
2. Dexel, Walter: *Das Hausgerät Mitteleuropas*. Berlin og Braunschweig 1973. S. 49.
3. Davies, Martin: Rogier van der Weyden. Bruxelles 1973. Planché 141.
4. Otte, D.H.: *Handbuch der Kirchlichen Kunstarchäologie*. Leipzig 1883. S. 255.
5. Schindler, Peter: *Liturgi*. København 1928. S. 44 og 118.
6. Theuerkauff – Liederwald, A.E.: *Die Formen der Messingkannen im 15. und 16. Jahrhundert*. S. 178. Rotterdam Papers II, Rotterdam 1975.
7. Drescher, Hans: *Mittelalterliche Dreibeintöpfe aus Bronze*. S. 31. Rotterdam Papers I, Rotterdam 1968.
8. Beseler, Hartwig: *Kunst- Topographie Schleswig – Holstein, Neumünster 1969*. Haus der Schiffergesellschaft s. 105. Handfass.
9. Två senmedeltida jordfynd. S. 23. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund. Småländska kulturbilder. 1956-57. Bd. XXIX-XXX.
10. Drescher, Hans: *Die Bestandaufnahme der bronzenen Grapen des 13. bis 18. Jahrhunderts und die ältesten mittelalterlichen Giessermarken aus Norddeutschland*. S. 693. Giesserei 52, 1965, Heft 21. Düsseldorf.